

Barcsi Tamás

A REMÉNYHORDOZÓ

The carrier of hope

Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdoszsiék hermeneutikájába*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2009

A Kolozsvárott élő neves irodalmár és egyetemi oktató, Cs. Gyimesi Éva *Szem a láncban* című könyve a szerző ellenzéki tevékenységével kapcsolatos, Romániában, az 1970-es, 80-as évek Ceaușescu nevével fémjelzett diktatúrájának időszakában keletkezett állambiztonsági iratokat (egy 2006-ban kikért dosszié anyagát) tartalmazza, a dokumentumokat elemző, a hátterüket megvilágító bevezető tanulmánnyal együtt. Ebben a tanulmányban Cs. Gyimesi Éva nem magyarázkodik, nem tetszeleg a „hősi ellenálló” szerepében, és legfőképpen nem vádol senkit (ezek a magatartásformák távol állnak tőle), csupán az iratokkal kapcsolatos tények felsorakoztatásával, továbbá a mögöttük álló történések, viszonyrendszerek, gondolatok feltárásával próbálja *megérteni* és *megértetni* a diktatúra sajátosságait. Egy olyan rendszer működési mechanizmusaiba nyerünk betekintést a dokumentumokat olvasva, amelyben „mindenki csak szem a láncban” (a kötet címe Illyés Gyula zsarnokságról szóló versének egyik sorára utal), ahol az emberek eszközként való kezelése, megfigyelése, megfélemlítése a hétköznapiak része. A szabadságnélküliség és a végletes kiszolgáltatottság állapota ez, s az egyén a rendszer gépezetének fogaskerekévé válik, akár félelemből, akár annak belátásából, hogy ilyen körülmények között legokosabb alkalmazkodni a „Fennállóhoz”. Persze, ide sorolhatók azok is, akik tisztán ideológiai okokból szolgálták a rendszert, bár feltehetően ilyen emberek a vizsgált korszakban már alig voltak. „Mit tehattünk volna?” – tették fel sokan a kérdést, ha a felelősségüket firtatták egy totalitáriánus rendszerben betöltött szerepükkel kapcsolatban, hiszen „Parancsot kaptam. Nem volt más lehetőség. Mindenki ezt tette.” Valóban elégséges indokok ezek az elfogadhatatlan állapotok eltűrésére, fenntartására? Cs. Gyimesi Éva könyve is arról szól, hogy *mindig van más lehetőség*. Mert szerencsére nem mindenki teszi meg azt, ami a legtöbbször számára magától értetődő. Az ilyen emberek a *Reményt hordozzák*. Az emberség, a szabadság világa sejlik fel minden olyan cselekedetben, amely az emberi méltóság melletti kiállásként és az ebből következő személyes szabadság megvalósításaként értelmezhető. A

szerző vallja az egyik lehallgatott beszélgetésben: „Én a reményen nem azt értem, hogy konkrét elképzelésem van egy jobb világ bekövetkeztéről, a reményen az ellenállásba vetett hitet értem, az emberi minőségbe, méltóságba és szabadságba vetett reményt. Vagyis a szabadság iránti igényről van szó...”¹

Albert Camus a lázadásról írt esszéjében rámutat: az ember az egyetlen teremtmény, amely *elutasítja, hogy az legyen ami*.² Camus az életet szükségszerű jököként tételező abszurd gondolatmenet alapján értelmezi a lázadást (hogy ki mondhatjuk az élet abszurditását, a tudatnak élőnek kell lennie): a mindennapok megpróbáltatásában a lázadás ugyanazt a szerepet tölti be, mint a „cogito” a gondolat rendjében, fő evidencia, amely az összes emberre alapozza a legfőbb értéket: *Lázadok, tehát vagyunk*.³ A látszólag negatív lázadás valójában mélysegesen pozitív, mert azt tárja fel, ami mindörökké megóvandó az emberben.⁴ Lázadni sokféleképpen lehet, de a valódi lázadó az emberi méltóságból következő értékekért áll ki, és ezeket tiszteletben tartva fejt ki tevékenységét (erre utal Camus is). A lázadó nemet mond, és vállalja ennek a következményeit, ezért nem tekinthető „ártatlan áldozatnak”: oka van az ellene való fellépésnek, hiszen megsérti a fennálló szabályokat, még akkor is, ha ezek morális szempontból kifogásolhatók, így erkölcsi értelemben az üldözők, a megtorlók ítéelhetők el. Cs. Gyimesi Éva a diktatúra viszonyainak leírására használt szokásos „tettes és áldozat” kategóriákat kibővíti a „*disszidensek*” fogalmával, a belső ellenállókat, ellenzékieket értve ezen. Ők nem tekinthetők „áldozatnak”, amennyiben önként kötelezték el magukat valamely eszmerendszer, világszemlélet, hit mellett, és vállalták véleményük és tetteik következményeit: ami lehetett követés, lehallgatás, házkutatás, publikálás letiltása, fegyelmi büntetés, intézményből való eltávolítás, verés, börtönbüntetés stb.⁵

A lázadó tettével elutasítja eszközként való kezelését, és szembesíti a hatalmat bűnösségével, amelynek következtében a hatalom őt minősíti bűnözőnek, és mindent megtesz, hogy éreztesse a lázadóval: csupán egy eszköz a kezében. Lehet, hogy a lázadó nem tesz mást, mint a magától értetődő tények igazsága mellett áll ki. De egy diktatúrában semmi sem magától értetődő: ha az elnyomó hatalom kihirdeti, hogy kettő meg kettő öt, akkor ez a törvény. Orwell híres regényének (1984) lázadója, Winston Smith a következőket írja naplójába: „A

¹ Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába* (Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2009) 144. o. Ezúttal nem a szerző volt a lehallgatás elsődleges célpontja, hanem egy barátja.

² Albert Camus: *A lázadó ember* (fordította: Fázsy Anikó, Bethlen Gábor Könyvkiadó, Bp., 1993) 19. o.

³ I. m. 33. o.

⁴ I. m. 280–286. o.

⁵ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 31. o.

szabadság az, ha szabadságunkban áll kimondani, hogy kettő meg kettő négy. Ha ezt megtehetjük, minden egyéb magától következik.”⁶ Richard Rorty ehhez hozzáteszi, hogy nem az a fontos, hogy a „kettő meg kettő négy” igaz-e, hanem az számít, ha hiszünk benne, akkor kimondhassuk anélkül, hogy bántódásunk esne. Rorty kiemeli: a szenvedésre való képesség az állatokra is jellemző, azonban csak az ember fogékony egy bizonyos fajta szenvedésre, a *megalázásra*. Ez történik például, ha valakit olyan dolgok megtételére kényszerítünk, amellyel később képtelen lesz szembenézni, ezáltal lebontjuk a világát, lehetetlenné tesszük számára, hogy a nyelvet annak leírására használja, ami ő volt.⁷ A diktatúra nem tűri az egyéni véleményt, gondolkodást, világnézetet, a másként cselekvést, azt, ha valaki eltér a igazság és igazságosság hivatalossá tett torz mércéitől. Ezért a hatalom mindent elkövet – félelemben tartással, folyamatos kontroll alá helyezéssel, egzisztenciális fenyegetésekkel –, hogy a lázadó maga vonja vissza nézeteit, tagadja meg önmagát, árulja el társait, a megalázástól törjön meg, hiszen nem mártírokra van szükség, akik mindig nyomot hagynak maguk után, hanem engedelmes alattvalókra.

Cs. Gyimesi Évát első ízben a 70-es évek második felében vonták megfigyelés alá, mivel fiatal oktatóként magyar irodalmi kurzusain olyan előadásokat tartott, melyekkel kivívta a hatalom nemtetszését. 1979 és 1983 között nincs nyoma az iratok alapján bármiféle megfigyelésnek, viszont ezután újrakezdődik a szerzőt érintő állambiztonsági eljárás, amely a 80-as évek végéig tart. Az újbóli célszemélyé válás indoka feltehetően Cs. Gyimesi Évának az *Ellenpontok* szamizdat folyóirat szerkesztőivel és terjesztőivel ápolt szoros kapcsolata lehetett. Az *Ellenpontok* szerkesztői 1982-ben tíz pontból álló *Programjavaslatot* állítottak össze a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében, illetve egy *Memorandummal* fordultak a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz. A szerző aktív ellenzékiiségének kezdete is ehhez az időszakhoz köthető: innentől egyre nagyobb aktivitással lép fel az emberi jogok semmibevevételével szemben, a magyar kisebbségi jogok és érdekek módszeres elnyomása, a diktatúra visszaélései ellen. Mivel szellemi ember, elsősorban írásaival veszi fel a harcot, illetve értékfelfogásának megfelelő egyetemi előadásaival, de az is lázadásnak minősül ebben a korszakban, hogy nem tagadja meg hitét, és eljár templomba. Fellép a frissen végzett magyar szakos tanárok kihelyezési gyakorlata ellen: a fiatal dip-

⁶ George Orwell: *1984* (fordította: Sziójgyártó László, Európa, Bp., 1996) 92. o.

⁷ Richard Rorty: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás* (fordította: Boros János, Csordás Gábor, Jelenkor, Pécs, 1994) 197–198. o. Ezeket Rorty Orwell *1984* című regényének a kegyetlenség szempontjából való elemzése kapcsán írja, amelyben részletesen foglalkozik O’Brien alakjával, akinek az ilyen értelmű megalázás a célja.

lomásoknak a tanügyminisztérium által megjelölt iskolákban kellett megkezdeniük a munkát (a kapott posztot három évig nem hagyhatták el), és nem magyarul területeken, hanem az ország teljesen más részein biztosítottak számukra állást, ahol csak a másik szakjukat használhatták. A szerző támogatja a volt diákok akcióját 1985-ben: ekkor az újonnan végzett magyar szakosok nem vették át a kihelyezési utasításukat. Fontos kiemelni, hogy Cs. Gyimesi Éva lépéseket tett a magyar és román nemzetiségű másképp-gondolkodók közötti szövetség megteremtése érdekében, pl. nyílt levelet intézett Doina Corneához.

Ezek az akciók a „célszemély” ellen fogantatott eljárási cselekmények megszorodásával jártak együtt, továbbá egyre többször és egyre drasztikusabb módon próbálják hallgatásra és nézeteinek visszavonására kényszeríteni. Állandóan a nyomában vannak, lehallgatják beszélgetéseit, az egyetlen fegyelmi eljárást kezdeményeznek ellene, amelynek következtében egy időre felfüggesztik az állásából. Aki ilyen nyomás mellett is kitart eszméi és tevékenysége mellett, méltán nevezhető *hősnek* (az igazságkeresés lázadó hőisének), még akkor is, ha a szerző inkább azt hangsúlyozza: bármennyit tett is a rendszer ellen, valamiképpen mégiscsak része volt annak. Hősiességéből (és a hozzá hasonlók hősiességéből) nem von le semmit állandó kételye, hogy helyesen cselekszik-e (cselekedett-e), hiszen pl. a megfigyelések a családját is érintették (mély nyomot hagyott a szerzőben az eset, amikor egy házkutatás során kislánya iskolatáskáját dúlták fel először). Ahogyan a hivatalos szerveknek szánt írásos magyarázkodásaitól sem lesz kevésbé tiszteletreméltó, ezekben – az „életben maradás” érdekében – tisztázni próbálja magát a vádak alól (de soha nem tagadja meg önmagát, társait nem árulja el, harcát továbbra is folytatja).

A szerző szerénysége, annak hangsúlyozása, hogy ő is csak „egy szem volt a láncban”, illetve a vádaskodások elkerülése és másoknak erre való felszólítása még szimpatikusabbá teszik őt az olvasó szemében. Mert ahogy a kötet utószavában (az „*Utóregzés*”-ben) írja, a „nyolcvanas évek végén magyar körökben a mártírképzés volt a divat, ma a bűnbakképzés versenye van”.⁸ Sajnos sem Romániában, sem Magyarországon nem történt meg a valódi szembenézés a múlttal, a bűnösök szembesítése tetteikkel. Természetesen nem a megtorlást hiányoljuk, hanem az erkölcsi megtisztulás lehetőségének megteremtését, a tények feltárásából következően az előző rendszer működésének jobb megértésére való törekvést, és annak megakadályozását, hogy egykori pártvezetők ismét politikai szerephez jussanak vagy éppen anyagi hasznot húzzanak abból, hogy „jókor voltak jó helyen”. Mert lehet, hogy mindenki részese volt a rendszernek, de az egyes emberek nagyon különböző szerepeket tölthettek be abban, hiszen az áldozatok mellett ott voltak a különböző módon ellenszegülők, a „dissziden-

⁸ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 253. o.

sek”, továbbá a pártállammal együttműködők sem alkottak homogén csoportot: volt, aki mindent megtett mások tönkretétele érdekében, volt, aki igyekezett úgy végezni a feladatát, hogy a lehető legkevesebb kárt okozza (mint a „Mészáros” fedőnevű besúgó Cs. Gyimesi Évának), de lehetnek olyanok is, akiknek az elnyomó gépezet részeként ébredt fel a lelkiismeretük (lásd *A mások élete*, „*Das Leben des Anderen*, 2006” című filmet, amely az NDK titkosszolgálatáról és a diktatúráról szól). Napjainkban a rendszer valódi működés módjának feltárása és az erkölcsi felelősség kérdéseinek cizellált módon való felvetése helyett *stigmatizálás* folyik: ismert emberek besúgói múltjának időnkénti leplezése és az illető pellengérré állítása a média segítségével. Pedig biztosan nem a megfélemlítéssel és/vagy előnyök juttatásával jelentések írására rábírt „civil ügynökök” voltak a rendszer legnagyobb bűnösei. Arról nem is beszélve, hogy „a vezetőknek, párttitkároknak, költőknek, íróknak, főszerkesztőknek, egyetemi tanároknak, egyházi tisztségviselőknek stb. semmit nem kellett aláírniuk, csupán jelenteniük volt kötelező, de annak semmi nyoma nem maradhatott. Nekik nincs is dossziéjük, az életükről nem készült mikrofilm, nem dekonspirálhatja őket soha senki”.⁹

Egészen biztos, hogy az elmúlt rendszer bűneivel való szembenézés, valamiféle erkölcsi megtisztulás elmaradása is hozzájárult ahhoz, hogy a demokratikus intézmények megteremtésén túl – ez Magyarországra és Romániára is igaz lehet – a „demokrácia belső atmoszférájának” (amelynek fontosságára a szerző Bibóra hivatkozva utal) kialakulásában problémák mutatkoznak.¹⁰ Ennek következményeit mindenki tapasztalhatja: a másik (személye és véleménye) tiszteletben tartásának hiánya, az urambátyám-viszonyok, a szolidaritás gyengesége sajnos meghatározó társadalmi jellegzetességek. *A szabadság megélése* továbbá *manapság sem könnyű*: azok a manipulatív mechanizmusok, amelyek meghatározzák a fogyasztói „önmegvalósításnak” a siker és a szépség leszűkített és eltorzított fogalmain alapuló, üzleti érdekek generálta kultuszát, sokak életére nagy hatással vannak, ami nem segíti elő, hogy az emberek olyan értékeket, gondolatokat, célokat találjanak maguknak, amelyek hozzájárulnak tényleges önkibontakozásukhoz.

Cs. Gyimesi Éva könyve fontos szempontokat ad a közelmúlt történéseinek, a diktatúra mibenlétének és a romániai magyar kisebbségnek a 70-es, 80-as években volt helyzete jobb megismeréséhez. Hasznos fellapozni a könyvet a kortársaknak, de az ifjabb generációkhoz tartozóknak is, hogy tanuljanak belőle (ha nem is a legfiatalabbakhoz, de ide tartozik jelen sorok írója is, aki a 80-as években gyerek volt még). Elsősorban azt, hogy a szabadság és az emberiség

⁹ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 254. o.

¹⁰ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 254. o. 16. o.

alpnormáinak semmibevétele milyen világhoz vezethet. Azt, hogy azokat, akik küzdöttek egy ilyen világ ellen, miért is hívhatjuk Reményhordozóknak. Ilyen emberekre napjaink teljesen más körülményei között is szükség van, csak éppen most nem a diktatúra abszurdításával szemben kell felvenni a harcot, hanem a verseny- és pénzcentrikus társadalom abszurdítása, a közöny, a manipuláció, az üresség, az anti-demokratikus jelenségek, a mikroszférákban tapasztalható igazságtalanságok ellen.